

Virolaisen leksikologian merkkiteos

ANDRUS SAARESTE *Eesti keele mõisteline sõnaraamat — Dictionnaire analogique de la langue estonienne*. 1—4. Avec un index pourvu des traductions en français. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne nr. 3. Kirjastus Vaba Eesti Éditeur, Tukholma 1958—. XV sivua + 864 palstaa.

Professori Andrus Saaresten suur-yritys, viron kielen ideologisen sanakirjan laatiminen, on ollut vireillä jo vuodesta 1916 alkaen. Suunnitelma oli syntynyt Helsingissä v. 1914, ja herätteen antajina olivat olleet Ch. Bal-

lyn teoksessa *Traité de stylistique française* esitetty ohjelma sekä Suomessa niihin aikoihin suoritettu Lönnrotin sanakirjan aineiden leikkeleminen ja yhdistäminen käsittepiireittäisi luetteloiksi. Työ on siis kestänyt

jo yli 40 vuotta. Suurimman osan ajasta professori Saareste on kuitenkin voinut pitää sanakirjan valmistamista vain sivuharrastuksenaan, joka muiden tehtävien takia on välillä joutunut kokonaan syrjään. Vasta syksystä 1941 lähtien, ensin Virossa, sitten v:sta 1945 Ruotsissa, välillä osittain myös Tanskassa, tekijä on voinut tehokkaasti keskittyä suurteoksensa aikaansaamiseen. Alkuperäinen sanakirjan perusaineisto, kaikkiaan n. 200000 sanalippua käsittävä kokoelma, jäi kyllä Viroom, mutta tekijällä oli kotimaasta lähtiessään mahdollisuus viedä mukanaan käsikirjoituksen alkuosa sekä kaikki käsittepiireittäin järjestetyt sanaluettelot, joihin kuitenkin sisältyi vain vähän esimerkkiainesta. Tätä viimeksi mainittua hän on sitten täydentänyt pakolaisilta kerätyn aineksen avulla sekä tekemällä poimintoja kirjallisuudesta. Vuodesta 1956 hänellä on ollut mahdollisuus saada murretietoja myös suoraan Virosta.

Aines on sanakirjassa järjestetty siten, että kustakin tekijän valitsemasta käsittepiiristä on laadittu kanta-artikkeli, jossa esitetään kaikki tähän käsittepiiriin kuuluvaksi katsottu sanastoaines. Kullekin kanta-artikkelille on valittu kantahakusana, jonka merkitys on ilmoitettu ranskaksi. Kantahakusanan alla viitataan tavallisesti käsitteellisesti läheisiin tai vastakkaiskäsitteitä ilmaiseviin kantahakusanoihin. Kanta-artikkelien keskinäinen sijoitus määräytyy kantahakusanojen aakkosjärjestyksen perusteella. Kunkin artikkelin piirissä esitetään sitten kysymykseen tulevat sanat ja lauseparret omina pienoisartikkeleinaan, joiden järjestyksen määräävät eräät tekijän noudattamat merkitysoipilliset periaatteet. Näiden pienoisartikkelien hakusanojen kohdalla viitataan vielä usein muihin kanta-artikkeleihin, joi-

den piiriin sana myös kuuluu. Jos sana saman kanta-artikkelin piirissä esiintyy merkitystensä moninaisuuden takia usean pienoisartikkelin hakusanaan, on eri tapaukset merkitty sulkeissa olevalla numerolla hakusanan jäljessä. Niinpä sana *lõugas* esiintyy s. v. АИ kaikkiaan viidessä eri kohdassa hakusanaan, viimeksi asussa *lõugas* (5). Yleisesti tunnettujen sanojen merkitystä ei ala-artikkeleissa tavallisesti ole ilmoitettu, mutta harvinaisempien sanojen osalta merkitys on tavallisesti selitetty viroksi, milloin se ei itse yhteydestä tai esimerkeistä käy riittävän selvästi ilmi.

Esitettävään kieliainekseen kuuluvat nykyisen yleiskielen sanaston lisäksi myös viron vanhan kirjakielen ja kansanmurteiden leksikaaliset varat. Varsinaisen sanaston ohella mainitaan ala-artikkeleissa myös johtimia ja päätteitä, sikäli kuin niiden merkitys tekijän mielestä kuuluu kysymyksessä olevan kanta-artikkelin käsittepiiriin. Vanhan kirjakielen esimerkeissä on originaalin ortografia säilytetty; murteista peräisin olevat sanat ja esimerkkilauseet sitä vastoin on mukautettu yleiskielen oikeinkirjoituksen asuun, mikä tietenkin on suuresti helpottanut teoksen painattamista.

Sanojen käyttöä on tavallisesti esimerkein valaistu. Kanta-artikkelien loppuun on usein liitetty sananparsia, joissa esiintyy artikkelin piiriin kuuluva sana tai jotka sisällykseltään muuten ovat käsittepiiriä lähellä. Nämä sananparret ovat hauskaa luettavaa. Ne tarjoavat runsaasti esimerkkejä nasevista toteamuksista ja sattuvan sanomisen taidosta.

Vaikka teoksen nimenä on sanakirja, siihen on joskus kelpuutettu sellaistaakin ainesta, jota ei voi pitää sanoihin tai johtimiin ja päätteisiin

kuuluvana. Niinpä kanta-artikkelissa ETTEVAATUS esiintyy alahakusanan asemassa !, siis huutomerkki. Samoin on laita s. v. HÜÜDMA p. 594. Kanta-artikkelissa JA 'et' esitetään alahakusanan asemassa peräti neljä merkkiä: +, , , ; ja &. Kanta-hakusanan JAH 'oui' alla mainitaan alahakusanana ele: (*Peanoogutus*). Mitään vastaavaa ei toisaalta esiinny kanta-artikkelissa EI 'non, ne', vaikka kiellon ilmaisemisen eleellä lienee yhtä tavallista.

Kuinka tekijä on suurtyössään onnistunut, siitä voidaan tietenkin esittää lopullinen arviointi vasta sitten, kun teos aakkosellisine hakemistoinen on täysin valmis. Jo nyt ilmestyneiden vihkojen perusteella voidaan kumminkin todeta, että se monin kohdin on kaikkia tähänastisia sanastolähteitä huomattavasti rikkaampi ja monipuolisempi. Nyt esiteltävinä oleviin neljään vihkoon sisältyy monia kanta-artikkeleita, joissa esitetty aines tuntuu erinomaisen runsaalta ja täydelliseltä. Mainitsen esimerkeinä seuraaviin kantahakusanoihin liittyvät esitykset: ADER (4 piirrosta), I. AED (16 piirrosta), AHI (8 piirrosta), EHALKÄIMINE, HEINAHUNNIK, HEINAKUHI, HEINATEGU (4 piirrosta), HOBUSE RIISTAD JA VARUSTUS (3 piirrosta), JALAKATTED, JALANÔUD (1 piirros), JALANÔUDE OSAD. Monet näistä artikkeleista ovat erinomaisen hyödyllisiä myös kansatieteen tutkijoille, varsinkin kun niihin usein liittyy valaisevia piirroksia. Kaikkein täydellisimmät artikkelit näyttävät enimmäkseen kuuluvan niihin käsitepiireihin, joiden sanastoa Akadeemilise Emakeele Seltsin stipendiaatit ovat Viron murteiden sanastuksen yhteydessä käsitepiireittäisen menetelmän avulla keränneet.

Niin runsas kuin tekijän tarjoama aineisto yleensä onkin, voi pistokokeiden avulla kuitenkin todeta joitakin

epätäydellisyyksiä. Mainitsen muutamia esimerkkejä.

ISANE 'mâle': mainitaan sellaiset urospuolisten eläinten nimitykset kuin *sõnn, täkk, jää, kukk*, mutta sen sijaan puuttuvat karjun nimitykset *kult, pahr*, Wied. *ups*; pukin nimitykset *pukk, sikk, sokk*; pässin nimitykset *oinas* (mainittu tosin *sõnn* sanan kohdalla yhdyssanassa *sõnnoinas*), *päss*. Myös olisi voitu mainita Wied. *miits* 'Kater'.

EMANE 'femelle': mainitaan mm. *lammas*, mutta puuttuu sellainen emälampaan nimitys kuin *utt*, murt. *uhe*.

I. AED 'enceinte, clôturé, haie': runsassisältöisestä artikkelista puuttuu ainakin Hupelin sanakirjan 2. painoksessa s. 631 mainittu *lautitud aed*.

ARV 'nombre, compte': p. 185 mainitaan *kaal* tai *lugukaal* '30 sama liiki kala, er. lesta' (Saarenmaa). Sen sijaan ei mainita Wiedemannin sanakirjassa esiintyvää *kahl* asua: *kahl kalu* 'dreissig Stück Fische (Butten od. Neunaugen)', jonka levinneisyysalue on laajempi. Viron *kahl* näyttää muuten edustavan sanan omapohjaista äänneasua; Saarenmaalla esiintyvä *kaal* näyttää olevan liivistä lainattu: < liiv. *käl* (< **kahl*-) id.

ASESÔNAD 'pronoms': puuttuu virE *taa* 'dieser'.

EHALKÄIMINE 'rendez-vous de la jeunesse campagnarde': puuttuu useita ilmauksia, jotka Saareste on maininnut Eesti Murdeatlas -teoksen kartassa n:o 20.

IMESTAMA 's'étonner, être émerveillé, s'émerveiller, admirer': poissa on *ihalema* 'austavalt imetlema', jonka mainitsevat mm. Eesti Õigekeelsuse-Sõnaraamat ja Väike õigekeelsus-sõnaraamat.

ISTUMA 'être assis; s'asseoir': *istuli, istukil* muotojen ohella olisi voitu mainita *istu*, esim. Wied. *ennast istu ajama* 'sich zum Sitzen aufrichten, sich auf-

setzen, *istu üles tõusma* 'sich im Bette aufsetzen', *istu võtma* 'in sitzende Stellung bringen' (muodolla on vastineita myös kansankielessä, esim. Kod. *isso*).

JOOBNUD 'ivre, gris': mainitaan 93 ilmausta, joiden joukosta kuitenkin puuttuu *pääs asja* 'pea purjus', joka esiintyy sanakirjassa toisessa yhteydessä p. 784.

KAARDIMÄNG 'jeu de cartes': puuttuu *piiku-* 'pada, poti (kaardimängus)', ks. Lisasõnastiku 1. jätk s. 19.

Joskus tuntuu tarpeettomalta sanan merkitysten jakaminen kahden kanta-artikkelin kesken. Niinpä kanta-artikkelit 1. HAAVAMA 'blesser' ja 2. HAAVAMA 'offenser, froisser, choquer' olisi nähdäkseni hyvin voitu yhdistää ja käsitellä siis sekä konkreettiset että kuvaannolliset merkitykset saman käsittepiirin osina. Ranskan kielessäkin voidaan *blesser* verbiä käyttää myös kuvaannollisessa merkityksessä 'offenser, choquer'. Tuskin olisi myöskään viron kielen omalta kannalta tarpeellista pitää erillään 1. JÄRSK 'raide, escarpé, abrupt' ja 2. JÄRSK 'brusque, subit, soudain, catégorique, cassant'. Useimmiten Saareste onkin menetellyt viron leksikaalisen rakenteen mukaisesti. Niinpä hänellä on esim. JALG 'pied, jambe' eikä 1. JALG 'pied', 2. JALG 'jambe'.

P. 92 on alahakusanana *parama* 'aitama'. Tuntuu siltä, että tällainen infinitiivi ei ole faktillinen. Wiedemann ei sitä tunne, eivät myöskään ÖS ja VÖS. Saaresten esimerkeissäkin esiintyvät vain muodot *parata* ja *paraku* : *mis saab sinna parata?* | *oi, jumal paraku, mis siis mõisnikud tegid!* Olisi kai ollut parempi mainita vain nämä muodot hakusanoina, niinkuin oikeakielisyysanakirjatkin tekevät.

P. 100 on alahakusanana *-na* (LE -n, Se, Kra -hna). Esimerkkeinä mainitaan mm. *olin seal lapsena* | *Mis varsan(a) õpitud, toda vanan(a) mäletad*

(LE). Tässä on nähdäkseni tarpeettomasti yhdistetty kaksi historiallisesti eri alkuperää olevaa ja vieläkin erillään pidettävää sijaa (essiivi ja illatiivi) vain sen perusteella, että niitä voidaan joskus käyttää samassa merkitystehtävässä. Murrevarianttien joukosta puuttuu lisäksi virE *-h*.

P. 197 kanta-artikkelissa ASEND 'position, situation, pose, posture' ovat alahakusanan asemassa:

h + vokaal : *istus maha* | *läks sohu* jne.

Hääliku pikendus : *läks metsa* | *pani sõrmuse sõrme* jne.

(Üksikkonsonandi kahendus) : *kukkus jökke* | *paneb liha patta* | *hüppas lumme*

(— — —) : *läks kiriku* | *heitis voodi -de* : *tuli minu juurde* | *uppus merde* | *viskas kirja tulde*.

Kun kaikissa viidessä tapauksessa on kysymys illatiivisijasta, olisi ollut tarkoituksenmukaisempaa ottaa alahakusanaksi (*Illatiiv*), jolloin olisi tarvittu vain yksi ala-artikkeli. Esitys olisi sitä paitsi tullut selvemmäksi. Sellaiset ilmiöt kuin *hääliku pikendus* tai *üksikkonsonandi kahendus* eivät nimittäin ole yksinomaan illatiiviin rajoittuvia. P. 18 onkin alahakusanan asemassa sijan nimitys : (*Instruktiiv*).

P. 292 kanta-artikkelissa EI 'non, ne' on jonkin verran epäjohdonmukaisuutta. Niinpä esiintyy alahakusanana *koguni(sti)*, joka kieltolauseessa kyllä vahvistaa kieltä, mutta toisaalta myönteisessä lauseessa niinikään vahvistaa lauseen sisällystä. Sanalla sinänsä siis ei ole mitään kieltävää merkitystä. P. 296 samassa artikkelissa on esitetty muutamia kieltämisen yhteydessä käytettäviä sanontoja. Toisten edellä on *ei*, esim. *ei hulluks ega targaks, ei ussi- ega püssirohi, ei hullu ega tarka*; toisten edeltä taas kieltosana puuttuu, esim. *märga ega kuiva, musta ega valget, ööd ega ilma, päist ega jalust,*

puis ega mais. Jälkimmäisten eteen olisi yhtä hyvin kuulunut *ei*, sillä niiden käytössä ei ole mitään periaatteellista eroa.

P. 670 kanta-artikkelissa *ISK* 'personne, personnage, individu' on alahakusanan asemassa (*Isikulise asesõna puudumine*). Esimerkkeinä on sellaisia lauseita kuin *kuueteist aastane olin, kui läksin leeri | no loopisid siis luud puha laiali ja öösi läksid siis ukse tagant kuulama* (Jöh). Näissä esimerkeissä on kumminkin *isik*, siis verbin persoona, ilmaistu verbin muodon avulla, joten koko tämä alahakusana on, jos asiaa katsotaan viiron kielen kannalta, ainakin *ISK* artikkelissa tarpeeton.

P. 673 mainitaan imperfektin monikon kolmannen persoonan preesensipäätteeksi -0 (nolla). Kun preesensin vastaavan persoonan päätteeksi mainitaan *-vad*, olisi johdonmukaisempaa pitää (*nad*) *tulid* muodossa *-d* loppua nykykielen kannalta persoonapäätteenä, kun sama vanha monikon tunnus preesensissäkin luetaan persoonapäätteeseen kuuluvaksi.

Painovirheitä olen jonkin verran huomannut. S. XIII r. 15 y. on a | ektiivsema, p. o. afektiivsema; samalla siv. aliv. 4 on Dornsei ||, p. o. Dornseiff. S. XIV r. 8 y. on Lönnrothi p. o. Lönnrothi. P. 6 s.v. *aasta* puuttuvat sitaatista Mü 109 sanojen Sanat ja nentesinatze välistä sanat mina teddy hennesa Sust, joiden puuttumista ei ole osoitettu. Ibid. myös Aastadde, p. o. Aastadde. P. 10 s.v. *ABIELU* on *ARMAS*, p. o. *ARMAS*. P. 15 *koldevalitiseja* p. o. *koldevalitiseja*. P. 36 s.v. *rôht* on vahteline, p. o. vaheline. P. 41 s.v. *mugul* on sama rivi painettu kahteen kertaan. P. 55 r. 5 y. eluaajks p. o. eluaajks. P. 62 *hoogu ajam* p. o. *hoogu ajama*. P. 65 s.v. *virus* : kolmas esimerkki ei näytä kuuluvan tähän yhteyteen. P. 73 s.v. *vooder* : teliskividest p. o. telliskividest. P. 79 alaosassa on asi-

aankuulumaton rivi ORD — 36, joka on ehkä alkuaan ollut latomon merkinä oikovedosliuskan yläreunassa. P. 86 s.v. *maine* : huvud p.o. huvid. P. 97 s.v. *varal* : külmetasega p.o. külmetusega. P. 110 s.v. *piit* : pealmina p.o. pealmine. P. 112 s.v. *sõnakuulik* : palsatan loppuosassa asiaankuulumattomia rivejä, jotka ainakin osittain ovat peräisin kanta-artikkelista ALAOSA. P. 122 on *ürjet* 'initsiativ' (u), pitänee olla *ürjak*. P. 126 on kaksi kertaa melkein identtinen rivi, joka alkaa sanalla *alus-*. P. 141 : *uksejoidja* p.o. *uksehoidja*. P. 146 s.v. *ankur* : Müllerin sitaatissa on meye, p.o. meddy; allema p.o. ollema. P. 190 s.v. *liitma* : koku p.o. kokku. P. 191 *logaritmina* p.o. *logaritnima*. P. 204 s.v. *koms* : kokkupandus p.o. kokkupandud. P. 233 s.v. *üle lööma* on asiaan kuulumatomia rivejä. P. 275 s.v. *eestlased* on sanan venäläinen vastine translitteroitu estonzõi, parempi olisi estontsõ tai estoncõ. P. 284 *suntsu tegema*, Eesti Murdeatlas kaart 20 on saman murteen ilmaus kirjoitettu *santsu tegema*. P. 295 *kaarvaväärt(ki)* p.o. *karvaväärt(ki)*. P. 358 *nährastama* p.o. *nährastama*. P. 391 *harjumuseks saama* p.o. *harjumuseks saama*. P. 480 s.v. *tuhkur* : tuhakrava p.o. tuhakarva. P. 581 s.v. *undama* : resepeksu p.o. rehepeksu. P. 597 s.v. *päh!* : paba p.o. paha. P. 589 s.v. *tang* : 30 sm paks, pitänee olla 3 sm paks (tai 30 mm paks). P. 601 alahakusanat sanasta *igavus* sanaan *häigutused käivad* nämä sanat mukaan luettuina eivät kuulu kanta-artikkeliin *IHNUR* 'avare, ladre', vaan ne olisi siirrettävä kanta-artikkeliin *IGAV* 'ennyeux, fastidieux, long, de longue durée, filandreux'. P. 705 on *apsat* sanan jäljessä(u), p.o. (v).

Sentapaiset huomautukset, kuin edellä olen esittänyt, merkitsevät kuitenkin vähän kaiken sen positiivisen

rinnalla, mitä tähän Andrus Saaresten suureen aikaansaannokseen sisältyy. Tehtävä on ollut vaikea. Suoranaisia esikuvia ei ole missään ollut olemassa. Jo pelkkä aineiden kokoaminen on vaatinut tavattomasti uhrautuvaa työtä. Vain sellaisella tutkijalla kuin Saarestella, joka on keskittänyt koko tarmonsä ja kykynsä äidinkielensä rikkauksien keräämiseen, kuvaamiseen ja tutkimiseen, on ollut edellytykset tällaiseen työhön. Voimme lopuksi vain kiittää tekijää hänen vuosikymmeniä vaatineesta uurastuksesta ja toivoa, että hänellä jatkuisi voimia ja terveyttä koko suuren teok-

sen julkisuuteen saattamiseen. Valmiina tämä sanakirja tulee olemaan aarreaitta, jonka aineenmukaisesti järjestetyt salvat tarjoavat auliisti materiaalia sekä kielitieteen että muiden alojen tutkijoille. Aarreaitta se on oleva myös jokaiselle virolaiselle, joka haluaa syvemmin perehtyä oman kielensä olemukseen ja monipuolisiin ilmaisuväriin.

Tekijän ohella ansaitsevat kiitoksen myös kustantaja, joka on uskaltanut ryhtyä tähän vaativaan yritykseen, ja Ruotsin Humanistiska Fonden, joka kolmannelta vihosta alkaen on avustanut teoksen julkaisemista.

LAURI POSTI